

Roodbuiken en Zwartbuiken: Waterspreeuwen in ons land

Waterspreeuw. Foto: Bart van Buren

Wie ooit een half uurtje naar een Waterspreeuw heeft gekeken, zal genoten hebben van het duiken en zwemmen en de fraaie capriolen die deze fascinerende vogel uithaalt. De Waterspreeuw is één van de zeldzaamste soorten die sinds de start van het Bijzondere Soorten Project - niet broedvogels (BSP) in 1989 op de soortenlijst staat. Al eerder is in SOVON-Nieuws aandacht aan deze soort besteed (Hustings & van Winden 1996, jaargang 9 (4):14-15). Inmiddels is het aantal waarnemingen verdubbeld en is het zinvol om te kijken of het destijds geschetste beeld aan verandering onderhevig is.

Twee ondersoorten

Opvallend is dat er in ons land twee verschillende ondersoorten voorkomen. Zuid-Limburg grenst aan het broedgebied van de Midden-Europese Roodbuikwaterspreeuw *Cinclus c. aquaticus* en elders in het land komen Noord-Europese voornamelijk Zwartbuikwaterspreeuwen voor, *C. c. cinclus*. Nederland ligt aan de uiterste zuidgrens van het wintergebied van deze ondersoort, waarvan broedvogels uit Noorwegen of West-Zweden ons land aandoen. Deze vogels overwinteren verder in het oosten van Schotland en Engeland, Zuid-Zweden, Denemarken en in een brede kuststrook van Duitsland tot in Letland.

Het opvallendste verschil tussen de ondersoorten zit zoals de naam aangeeft in de kleur van de buik. De 'Zwartbuik' heeft zeer donkerbruine, éénkleurige onderdelen. De 'Roodbuik' heeft een diep warmroodbruine benedenborst en buik die samen een roodbruine band vormen. Daarnaast heeft deze zuidelijke ondersoort lichtere bovendelen, nek en kruin dan de nominaat. Het is overigens niet altijd mogelijk een vogel tot op ondersoort thuis te brengen. In de Harz (Dtl), dus in het verspreidingsgebied van 'Roodbuiken', blijkt 8.4% van de broedende vrouwtjes 'zwartbuikig' te zijn. Andersom kunnen Scandinavische vogels een roodbruine band hebben (Zang 2003. *Charadrius* 39: 79-88).

Zeer zeldzame broedvogel

De Roodbuikwaterspreeuw is een zeer zeldzame broedvogel in het zuiden en oosten van ons land. Oude broedgevallen zijn bekend uit Zuid-Limburg (1910-13, 1915, 1920), bij Nijmegen (1913) en bij Winterswijk (1933). Meer recent werd tweemaal gebroed in het zuidelijk Geuldal in het uiterste zuiden van Limburg in 1993 (4 uitgevlogen jongen op 30 april) en 1994 (voeding van jongen in nest, later mislukt). De soort is een regelmatige broedvogel op slechts enkele kilometers over de grens met België en Duitsland.

Zeldzame niet-broedvogel

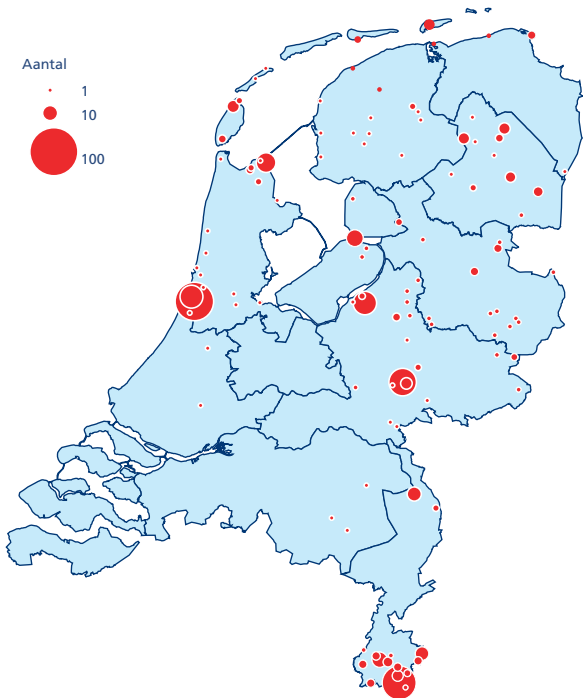
In de BSP-database zijn in totaal 522 waarnemingen opgenomen (565 exemplaren) uit 1989-2005, waarvan er 51 zijn doorgegeven via de website www.waarneming.nl waarmee tegenwoordig wordt samengewerkt. Zonder uitzondering gaat het hierbij om pleisterende vogels. Trekkende Waterspreeuwen zijn extreem zeldzaam maar zijn wel eens gemeld voordat het BSP bestond (bijv. 10 mei 1981, Breskens Zl). In de database zitten vrij veel dubbele en vervolgwaaarnemingen. In totaal hebben de ruim 500 waarneming betrekking op (waarschijnlijk) 170 verschillende vogels.

De Waterspreeuw is buiten de broedtijd vrijwel altijd een solitaire vogel. Bij 36 waarnemingen (7%) werden 11 verschillende duo's gemeld. Uitzonderlijk is de melding van drie vogels langs de Geul bij Epen in het uiterste zuiden van Limburg op 5 november 1994.

Verspreiding 1989-2005

De verspreiding van de Waterspreeuw vertoont een tweedeling met relatief veel waarnemingen ten noorden van de lijn Noordwijk-Nijmegen en in het uiterste zuiden van Limburg. De soort is erg zeldzaam in het zuidwesten van het land met sinds 1989 maar enkele waarnemingen in Zuid-Holland en zelfs geen één in Utrecht en Zeeland (figuur 1).

Van de 170 verschillende exemplaren die in de database zitten zijn er 45 (26%) in Limburg gezien (87 waarnemingen). Aangezien er uit deze provincie geen enkele zekere waarneming van de Zwartbuikwaterspreeuw bekend is (J. van der Coelen & R. Schols, Vogelarchief Limburg), wordt er verder van uitgegaan dat het 'Roodbuiken' betreft. Van de 125 vogels elders in het land wordt hier aangenomen dat het 'Zwartbuiken' geweest zijn. Hoewel anders zou kunnen worden verwacht gezien de nabijheid van de Midden-Europese broedgebieden, waren op ondersoort gebrachte vogels in Noord-Brabant 'Zwartbuiken' (J. E. Kikkert). Dat Roodbuikwaterspreeuwen wel die-

Figuur 1. Verspreiding van Waterspreeuwen in 1989-2005. Per locatie is het maximum aantal pleisteraars per tien-daagse periode gesommeerd waarbij gebruik gemaakt is van de database van de website van www.waarneming.nl (51 waarnemingen) en het BSP (471 waarnemingen).

Orpheusspotvogel; nieuwe BSP-soort

De Commissie Dwaalgasten Avifauna Nederland heeft besloten met ingang van 1 januari 2006 de Orpheusspotvogel niet meer te beoordelen omdat de soort de laatste jaren regelmatig gemeld wordt. Vanaf 2006 zijn waarnemingen welkom bij het Bijzondere Soorten Project (ponscode 1388). Let op: waarnemingen van territoriale vogels s.v.p. doorgeven op het LSB Zeldzame Soorten broedvogel-formulier waarbij documentatie gewenst is (van iedere waarneming de datum en het gedrag doorgeven).

per het binnenland gezien kunnen worden blijkt uit waarnemingen van solitaire vogels in Zeist Ut (geschoten, december 1919) en Kinderdijk ZH (30 augustus 1967, Avifauna van Midden-Nederland).

Seizoenspatroon Rood- en Zwartbuikwaterspreeuwen

De twee ondersoorten laten verschillende seizoenspatronen zien. In Limburg worden het gehele jaar (Roodbuik)waterspreeuwen gezien, met iets hogere aantallen midden in de winter (figuur 2). In de periode 1960-88 was nog sprake van een duidelijke piek in augustus-september, als gevolg van zwervende oude en jonge vogels uit nabijgelegen broedgebieden in België en Duitsland (Hermans *et al.* 1990. Natuurhistorisch Maandblad 79: 71-104). In de rest van het land worden bijna alleen (Zwartbuik)waterspreeuwen gezien in het winterhalfjaar. Na de eerste vogels half september (vroegste 11 september 1994, Amsterdamse Bos) nemen de aantallen vooral vanaf half oktober toe. De meeste vogels worden tussen half december en half februari gezien. De laatste noordelijke vogel werd gemeld op 21 mei 1998 op Ameland.

Favoriete gebieden

Er zijn gebieden waar Waterspreeuwen jaren achter elkaar terugkeren. Het meest bekend zijn de Amsterdamse Waterleidingduinen, waar de soort voor zover bekend in 1966/67 voor het eerst overwinterde langs de infiltratiekanalen (Geelhoed *et al.* 1998. Vogels in het landschap). In 1989/90-2004/05 werd er in minimaal 10 van de 16 winters overwinterd. Verder zijn er gebieden waar in drie seizoenen (Zwartbuik)waterspreeuwen zijn gemeld: Schiermonnikoog nabij het dorp (Fr), het Robbenoordbos bij Den Oever, de Haukessluis bij het Amstelmeer (beide NH), Hierden nabij Harderwijk, Vaassen en Kasteel Roozendaal bij Arnhem (alle Gl). In het zuiden zijn vaste pleisterplaatsen van (Roodbuik)waterspreeuwen de Geul bij Epen (7 jaren) en Berg-Valkenburg (6) en de Worm bij Kerkrade (4).

Een Zwartbuikwaterspreeuw die van 27 november tot en met 31 december 2004 in Emmen verbleef had wel een hele bijzondere

re plek opgezocht, namelijk het Noorderdierenpark. Hier werd de vogel meestal gezien in het verblijf van de Stokstaartjes en bij de vijver in de Afrika-savanne en soms zelfs tussen de Kodiakberen!

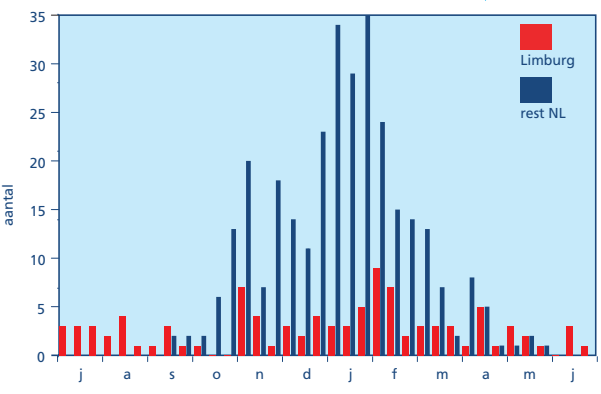
Meer Waterspreeuwen na kou in Duitsland?

Gemiddeld worden er per seizoen ruim 9 Waterspreeuwen gemeld in ons land (uitersten 5-22) waarvan 2,4 in Limburg (uitersten 0-13) en 6,8 in de rest van het land (uitersten 1-22) (figuur 3).

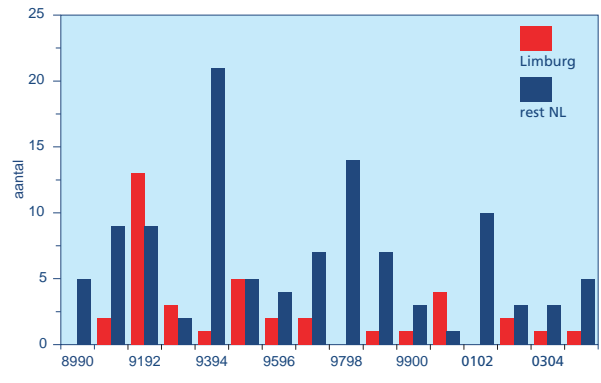
Er is geen duidelijke trend zichtbaar. In vijf van de zes recente seizoenen werden relatief weinig 'Zwartbuiken' waargenomen, maar bij zulke lage aantallen kan toeval een belangrijke rol spelen. In Niedersachsen is het aantal overwinteraars vanaf het begin van de jaren zeventig in ieder geval significant afgenomen en bovendien blijven de echte overwinteraars er tegenwoordig veel minder lang pleisteren. Als oorzaak wordt de klimaatverandering genoemd waardoor sommige Scandinavische riviertjes niet meer dichtvriezen en vogels niet meer weg hoeven te trekken (Zang 2003).

Het seizoen 1991/92 was opvallend goed in Limburg terwijl er in 1993/94 veel vogels elders in het land gemeld werden. Dit werd vooral veroorzaakt door een kleine influx (15 vogels) in oktober en november in het noorden en oosten van het land. Heel opvallend was dat de vogels steeds zuidelijker werden ontdekt. Op 24-27 oktober werden vogels gevonden in achtereenvolgens Vlieland, Makkum Fr, Norg Dr en Texel, op 2-7 november werden vogels gemeld vanuit Middenmeer NH, Diever Dr, Creil Fl, Dwingeloo Dr en Wapenveld Gl (gemiddeld 45 kilometer zuidelijker) en op 22-26 november werden nieuwe vogels gevonden in Hardenberg Ov, Vaassen Gl en Doetinchem Ov (gemiddeld nog weer 40 kilometer zuidelijker).

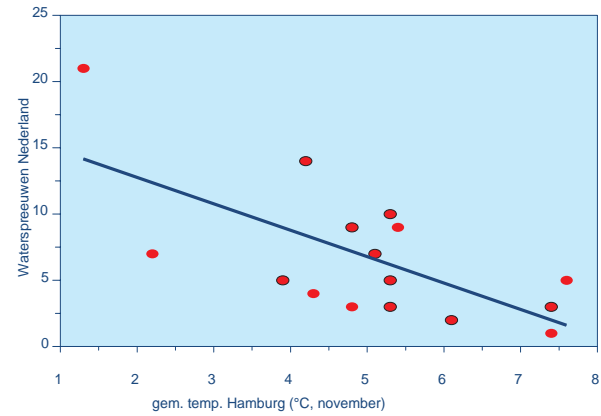
Er is een negatief verband tussen de temperatuur in Hamburg, Noord-Duitsland, in november en het aantal overwinterende noordelijke vogels in ons land (figuur 4, $r=0,48$, $p<0,001$). Er is bovendien een verband tussen het voorkomen van oostenwinden in november in Nederland of Noord-Duitsland en het aantal 'Zwartbuiken', maar dat is geen verrassing aangezien kou en oostenwind in november vaak samengaan. Hoewel het hierbij natuurlijk wel om erg lage aantallen gaat en toeval zeker een rol kan spelen, is het niet onmogelijk dat de temperatuur in Duitsland (die weer verband houdt

Figuur 2. Seizoensverloop van Waterspreeuwen in Limburg (vermoedelijk Roodbuikwaterspreeuwen) en in de rest van Nederland (vermoedelijk Zwartbuikwaterspreeuwen) per tiendaagse periode, zie ook tekst. Hierbij zijn waarnemingen gebruikt van zowel Waarneming.nl als het BSP.

Figuur 3. Aantal waargenomen Waterspreeuwen per seizoen in 1989/90 - 2004/05 (juli tot en met juni, alleen gebaseerd op de BSP-database). Hierbij is onderscheid gemaakt in waarnemingen in Limburg (vermoedelijk Roodbuikwaterspreeuwen) en in de rest van Nederland (vermoedelijk Zwartbuikwaterspreeuwen).

Figuur 4. Gemiddelde temperatuur in Hamburg, Noord-Duitsland in november 1989-2004 (www.wetteronline.de) in relatie tot het aantal Waterspreeuwen in het winterhalfjaar in Nederland (excl. Limburg, vermoedelijk Zwartbuikwaterspreeuwen). Aantallen zijn alleen gebaseerd op de BSP-database.

met de temperatuur noordelijker in Europa) en veel oostenwind in het late najaar relatief veel vogels in ons land (1993) of bijvoorbeeld het westen van Duitsland doet belanden die vervolgens in de loop van het winterhalfjaar in ons land arriveren. Ook is het mogelijk dat bij een koude start van de winter in november meer vogels uit Scandinavië naar het zuiden trekken.

Geef waarnemingen door

Om de verspreiding en aantalsontwikkeling van de Waterspreeuw en de andere 93 soorten schaarse en zeldzame niet-broedvogels te blijven volgen hebben we jullie waarnemingen nodig. Waarnemingen (vanaf 1989) kunnen op formulier gezet worden of, en dat heeft onze voorkeur, door worden gegeven via www.sovon.nl. Extra informatie, zoals de ondersoort bij Waterspreeuw, graag bij de opmerking vermelden. Alvast bedankt!

Arjan Boele

Samenwerking SOVON Vogelonderzoek en Waarneming.nl

Onlangs hebben Waarneming.nl en SOVON Vogelonderzoek Nederland een eerste stap gezet op weg naar samenwerking. De via Waarneming.nl ingevoerde gegevens van 94 verschillende soorten schaarse en zeldzame niet-broedvogels worden aan SOVON doorgegeven. SOVON voegt deze bij haar BSP-databestand (Bijzondere Soorten Project, zie hiernaast). Binnen dit SOVON-project worden sinds 1989 waarnemingen verzameld, deze worden gebruikt ten behoeve van onderzoek, beheer en beleid.

Ook SOVON biedt haar waarnemers een digitale invoer van BSP-gegevens via www.sovon.nl.

Een ieder kan dus kiezen welk systeem hem of haar het beste ligt. Zo richt SOVON zich meer op systematische monitoring van soorten met uitgebreide controle-momenten, terwijl Waarneming.nl een prima archief en snelle overzichten biedt voor losse waarnemingen van alle vogelsoorten.

Voor alle duidelijkheid: waarnemers hoeven de schaarse en zeldzame soorten dus niet via beide systemen door te geven!

Ooproep gekleurringde Klapekster

Ook dit najaar is het weer spannend: waar duiken gekleurringde Klapeksters op, en hoe ver verwijderd van de ringplaats? In heel Nederland overwinteren naar schatting 100 à 200 Klapeksters. In 2002 is gestart met een onderzoek naar overwinterende Klapeksters. In twee gebieden worden overwinterende vogels voorzien van een unieke kleurring-combinatie: een deel van de Veluwezoom (Gelderland) en de gehele Engbertsdijk-venen (Overijssel). Tot en met april 2005 zijn in deze twee gebieden totaal 23 Klapeksters voorzien van kleurringen. Hoofddoel van het onderzoek is om vast te stellen in hoeverre overwinterende Klapeksters van jaar op jaar trouw zijn aan hun winterterritorium, en of ze zich gedurende het winterseizoen verplaatsen binnen de terreinen; dit alles in relatie tot de voedsel-ecologie van de soort. Diverse gekleurringde Klapeksters (50%) zijn in het winterseizoen 2004/05 waargenomen op min of meer de ringlocatie; meldingen van gekleurringde Klapeksters uit gebieden buiten de Veluwezoom en Engbertsdijk-venen ontbreken tot nu toe. Waarnemingen van gekleurringde Klapeksters zijn zeer welkom, in het bijzonder buiten de vaste onder-

zoeksgebieden.

Voor het onderzoek krijgen de vogels twee gekleurde ringen per onderpoot (kleuren: aluminium, oranje, rood, mint, blauw, donkergroen, geel en wit; géén inscriptie). Een overzicht van combinaties is te vinden op www.cr-birding.be. Noteer bij waarneming van een gekleurringde Klapekster de positionering van de ringen aan de onderpoten: linksboven/links onder, rechtsboven/rechts onder (met telescoop op 200 m zichtbaar). Vaak zullen de ringen niet goed zichtbaar zijn omdat de Klapekster 'ineengedoken' zit, waardoor lichaamsveren de poten verhullen. Echter, ook meldingen van deels ontcijferde codes zijn welkom! Verder is natuurlijk de waarneemdatum en de plek (lieft zo nauwkeurig mogelijk) van belang. We hopen dat u bij het zien van een Klapekster nu extra let op ringen, zodat we meer te weten kunnen komen over deze soort.

De Klapeksteronderzoekers:

Peter van den Akker, Andrea van den Berg, Symen Deuzeman, Henk Sierdsema & Berend Voslamber.

